

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО АКТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО БІОЛОГА У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ: ОКРЕМІ ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

І. Я. Зима

Анотація. У статті здійснено короткий аналіз проблеми формування соціальної активності студента – майбутнього біолога у вітчизняній і зарубіжній психології та педагогіці. З'ясовано сутність окремих детермінант досліджуваного феномену. Розглянуті соціальні і психолого-педагогічні механізми формування соціальної активності студентської молоді.

Ключові слова: соціальна активність особистості, майбутній біолог, провідні детермінанти, вищий навчальний заклад, психолого-педагогічні механізми, соціальний і психологічний підходи.

Аннотация. В статье представлен краткий анализ проблемы формирования социальной активности студента – будущего биолога в отечественной и зарубежной психологии и педагогике. Определена сущность отдельных детерминант исследуемого феномена. Рассмотрены социальные и психолого-педагогические механизмы формирования социальной активности студенческой молодежи.

Ключевые слова: социальная активность личности, будущий биолог, ведущие детерминанты, высшее учебное заведение, психолого-педагогические механизмы, социальный и психологический подходы.

Annotation. The author provides a brief problem description of the formation of student's social activity – the future of biology in higher education in national and foreign psychological and pedagogical sciences. In article, we actualized essence of certain determinants of the studied phenomenon. The author provides a thorough description of the social, psychological and pedagogical mechanisms of formation of student's social activity.

Keywords: social activity of the individual, the future biologist, leading determinants, institution of higher education, psychological and pedagogical mechanisms, social and psychological approaches.

Постановка проблеми. Соціальні й духовні зрушення, що відбуваються на межі третього тисячоліття в Україні, спричинили об'єктивну необхідність модернізації змісту освіти. Звідси і зміни освітньої парадигми, загальнотеоретичною основою якої сьогодні є парадигма особистісно орієнтованої освіти та виховання. Сутність останньої полягає у формуванні наукових уявлень: про потреби особистості і суспільства та про особливості їх взаємодії; про можливі цілі і завдання освіти та виховання в особистісному і соціальному аспектах; про зростаючу особистість, її можливості і потреби; про основні характеристики особистості викладача вищого навчального закладу, цілі і способи його діяльності; уявлення про взаємодію особистості, громадянського суспільства й держави.

Важливості розв'язання цих проблем надано значної уваги у змісті Національної програми виховання молоді в Україні, де зазначається, що головною домінантою виховання стає формування системи ціннісного ставлення особистості до навколишнього соціального і природного середовища та самої себе. Набуває сили тенденція до гармонійного поєднання інтересів учасників виховного процесу: вихованця, який прагне до вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; суспільства, зусилля якого спрямовані на моральний саморозвиток особистості; держави, зацікавленої у тому, щоб діти зростали громадянами – патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі [1, с. 6].

Загальний аналіз досліджень з проблеми. Актуальною складовою досліджуваної проблеми є розгляд індивіда як суб'єкта активної життєдіяльності у світі, що його оточує, та психолого-педагогічних механізмів формування активності і самоактивності, що розкриваються у психолого-педагогічних працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Г. Балла, М. Боришевського, Л. Божович, П. Блонського, С. Максименка, В. Панка, В. Рибалки та ін.

Вивчення специфіки розвитку зростаючої особистості у процесі взаємодії з навколишнім природним середовищем здійснено у наукових працях І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, І. Мар'єнка, О. Киричука, О. Леонтєва, С. Рубінштейна, К. Ушинського та ін. Активність суб'єкта зростання і розвитку у процесі навчання і виховання частково схарактеризовано у працях О. Киричука, О. Коберника, В. Лозової, А. Макаренка, М. Сметанського, А. Троцько та ін.

Важливими у контексті проблеми дослідження є праці, що розкривають теоретичні і методичні засади побудови навчально-виховних систем, зокрема, дидактичні засади організації навчання та виховання (Ю. Бабанський, В. Вербицький, С. Гончаренко, І. Лернер, В. Онищук, О. Савченко, М. Скаткін та ін.).

Метою пропонованої статті є аналіз проблеми формування соціально активної особистості майбутнього біолога у вищому навчальному закладі: окремі психологічні детермінанти, визначення сутнісних характеристик підходів і напрямів їх формування, обґрунтування ступеня впливу зовнішнього середовища на їх розвиток.

Виклад основного матеріалу. Процеси демократизації й гуманізації сучасного українського суспільства значною мірою детермінуються помітними змінами у формуванні громадянина, який здатний брати на себе відповідальність за здійснені ним вчинки та діяльність у тому життєвому просторі, який створюється його особистим ставленням до окремих об'єктів і явищ у процесі взаємодії з ними. Однак, як зазначає І. С. Булах, у сучасній молоді, з одного боку, значно зросли потреби в самостверженні, самовизначенні та самореалізації, з іншого – спостерігається явище поступової примітивізації свідомості та самосвідомості. Внаслідок цього – часті прояви духовної спустошеності, егоїзму, інфантилізму та втрата підростаючим поколінням почуття відповідальності, що призводить до деформації нормативно-ціннісної сфери зростаючої особистості, її творчої активності й особливо у підлітковому віці [2; 3].

Зацікавленість глобальними проблемами сенсу життя взагалі і власного існування зокрема – зацікавленість «останніми питаннями» (за Ф. М. Достоевським) є істотною характеристикою несформованого самовизначення зростаючої особистості. Крім того, що ці проблеми хвилюють юнаків та дівчат, вони ще широко ними обговорюються – з однолітками і тими дорослими, яких вони вважають такими, що заслуговують їхньої довіри. Наявність інтересу до сенсу життя і його активне обговорення, на думку М. Р. Гінзбурга, свідчить про активність психологічних механізмів і процесів самовизначення. У той же час їх відсутність характеризує особистість як інертну до власне своїх запитів (можу – задовольняю, не можу – і так добре), а, відтак, процеси самовизначення відсутні і людина «пливе по життю», не вдаючись до розуміння зовнішніх соціальних, внутрішньо чи зовнішньо політичних, громадянських викликів і загроз [4, с. 63-72].

Звідси можемо зробити висновок, що у пошуках сенсу свого існування у найбільш загальній формі проявляється ціннісно-сміслова природа особистісного самовизначення. Потреба в усвідомленні сенсу життя характеризує дорослі форми поведінки і тому не може бути обділена, коли ми маємо справу з процесом дорослішання особистості, становленням її «Я». У цьому контексті Віктор Франкл розглядав прагнення до пошуку та реалізації людиною сенсу свого життя як уроджену мотиваційну тенденцію, властиву всім людям, що, на його думку, і є основним двигуном поведінки та розвитку дорослої людини [5].

Потреба в сенсі життя, вважає К. Обуховський, утворює той «вузол», який дає змогу людині, перше, інтегрувати численні вимоги, що йдуть з різних сфер її життєдіяльності, будуючи життя не як послідовність розрізнених випадків, а як цілісний процес, що має цілі і спадкоємність, і, по-друге, допомагає людині інтегрувати всі її здібності, максимально їх мобілізувати, слідує тим завданням, які ставляться нею відповідно до виробленої Я-концепції і концепції життя [6].

Враховуючи зазначене вище і ті події, що відбулись в Україні за останній рік, підтверджуємо думку про необхідність формування особистості студента з високим рівнем соціальної активності, чіткими орієнтирами самовизначення не чесне і віддане служіння державі. Відтак, це дає підстави стверджувати, що формування у сучасного студента Я-Концепції не стільки від уже сформованих його особистісних ціннісних орієнтацій і ціннісних установок, скільки від зовнішніх впливів соціуму як позитивних-морально вивірених, так і негативних, спричинених діяльністю певної частини суспільства, що переслідують свої власні меркантильні інтереси.

Тому можемо визначити одну з провідних детермінант формування особистості студента майбутнього біолога у вищому навчальному закладі, сутність якої полягає у важливості формування ціннісно-сміислової природи особистісного самовизначення. Оскільки термін «самовизначення» вживається сьогодні у психолого-педагогічних науках в самих різних значеннях, ми будемо розглядати формування особистості студента через його самовизначення у соціальному, життєвому, професійному, моральному, сімейному, релігійному контекстах. Це, у свою чергу, враховуючи різноманітність характеристик самовизначення, вимагає розмежування його трактування за двома підходами: соціологічному і психологічному.

З точки зору соціологічного підходу до самовизначення зростаючої особистості провідною характеристикою є розгляд цього поняття у широкому часовому діапазоні її становлення і розвитку, тим самим характеризуючи самовизначення як процес входження в певні соціальні структури та обрані нею ж самою сфери життя. З точки зору психологічного підходу доцільним є розгляд самовизначення особистості як психологічний механізм детермінації її свідомості через «... трансформацію зовнішніх впливів під дією внутрішніх умов і установок» [7, с. 359].

У такому контексті самовизначення зростаючої особистості розглядається нами вже як процес самодетермінації, оскільки він детермінується самою особистістю на основі сформованих її життєвих ціннісних орієнтирів, що, у свою чергу, дає підстави розглядати самовизначення як прояв активної природи «внутрішніх умов» [7].

Таким чином, на рівні розгляду цього процесу в психологічному ракурсі, проблема самовизначення має екстраполюватись на поле зовнішніх причин і чинників, що впливають на внутрішні особистісні процеси їх актуалізації, тим самим цей процес має розглядатись як механізм соціальної детермінації, що в кожній з життєвих ситуацій активно трансформується самим суб'єктом. Тоді результатом цих трансформацій актуалізується провідна проблема взаємодії індивіда та суспільства, у якій як у фокусі висвічуються основні моменти цієї взаємодії: соціальна детермінація індивідуальної свідомості (ширше – психіки) і роль власної активності суб'єкта у цій детермінації.

Наступною детермінантою формування соціально активної особистості майбутнього біолога у вищому навчальному закладі є розуміння проблеми самовизначення через визнання й усвідомлення рівня сформованості власних ціннісно-сміслових категорій, тобто рівня існування індивіда у світі смислів і цінностей, що за визначенням Б. В. Зейгарник і Б. С. Братуся для зростаючої особистості є «... основною площиною руху у власному становленні і розвитку, де морально-ціннісна категорія власних вчинків, поведінки і діяльності займає провідну позицію» [8].

Отже, першою сходинкою у формуванні соціально активності студентської молоді у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів є створення умов, за яких вони себе інтерпретують зі світом смислів і цінностей сучасного українського суспільства. Саме ця сфера власне їхньої життєдіяльності на особистісному рівні є такою, у якій і відбувається взаємодія особистості і суспільства. Тоді є всі підстави для висновку, що набуття студентською молоддю ціннісних орієнтацій (у подальшому цінностей) є набуття особистістю самої себе. У свою чергу, ціннісні орієнтації розглядаються нами як елементи структури особистості, які характеризують змістовну сторону спрямованості її вчинків, поведінки і діяльності. Тоді ціннісні орієнтації є всі підстави розглядати як стійкі, інваріантні одиниці освіти, що детермінуються сформованою моральною свідомістю, які у свою чергу розглядаються нами як смислові компоненти світогляду, що характеризують сутність моральності людини.

Отже, коротко охарактеризована вище детермінанта особистісного самовизначення індивіда тісно переплітається з наступною, де саме Я-концепція відіграє важливу роль у становленні особистості, проявляючись у трьох провідних функціонально-рольових аспектах:

1. Я-концепція як засіб забезпечення внутрішньої узгодженості власних потреб, дій, діяльності на досягнення цієї максимальної внутрішньої узгодженості. Уявлення, почуття або ідеї, що вступають у протиріччя з іншими уявленнями, почуттями або ідеями людини, призводять до дегармонізації особистості, до ситуації психологічного дискомфорту. Відтак, відчуваючи потребу в досягненні внутрішньої гармонії, така особистість готова здійснювати різні дії, які сприяли б відновленню втраченої рівноваги її життєвих інтересів, внутрішнього духовного стану та відновлення власної соціальної ролі у суспільстві. За цих умов слід акцентувати увагу на важливому психологічному механізмі, який є провідним у цих процесах. Йдеться про сутність власне думок особистості про себе й аналіз на цій основі здійснюваних нею дій, вчинків і діяльності.

2. Я-концепція як інтерпретація здобутого особистістю соціального досвіду. Ця функція Я-концепції, проявляючись у діях, вчинках, поведінці чи діяльності полягає в тому, що вона визначає характер індивідуальної інтерпретації цього досвіду. Саме процеси інтерпретації власного соціального досвіду, базуючись на психологічних механізмах ідентифікації себе як члена колективу, громади чи суспільства в цілому, власних вчинків і їх спрямованості, а головне, їх відповідності моральним і суспільним нормам характеризують ступінь соціальної значущості як особистості, так і її ролі у суспільстві.

3. Я-концепція як сукупність очікувань особистості, тобто її уявлення про те, що має статися за результатами її дій, вчинків, поведінки чи діяльності.

Оскільки кожній людині властиві певні очікування, саме вони багато в чому і визначають характер її дій. Люди, впевнені у власній значущості, очікують, що й інші будуть ставитись до них таким же чином. В іншому випадку – вважаючи себе нікому не потрібними або ж таким, що не можуть комусь подобатися, інтерпретують відповідним чином реакції оточуючих, тим самим, переважно занижуючи свої особисті позитивні сторони характеру, і в той же час, занадто аналізуючи незначні власні помилки чи недоречності, надають їм домінуючі ознаки. А відтак, «копаючись весь час у собі, а ще гірше – у вчинках близьких» зазвичай приходять до помилкових висновків і рішень, тим самим ускладнюючи життя не тільки собі, а й цим близьким, і як результат, такі особистості самостійно вже не в змозі без іншої людини (яка зазвичай хоче їй тільки доброго) повірити у те, що вона не гірша від інших. А в деяких життєвих ситуаціях і краща за інших, кого вона раніше вважала домінуючими особами у своєму житті.

Підсумовуючи зазначене вище, процес виокремлення сутності й усвідомлення особистістю власних очікувань визначається нами однією з провідних детермінант у становленні і розвитку зростаючої особистості у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу і як важлива умова формування особистості студента.

Наступним висновком є те, що складові Я-концепції піддаються лише умовному концептуальному розмежуванню, оскільки в психологічному контексті вони нерозривно взаємопов'язані між собою. У той же час, саме когнітивний компонент самосвідомості, образу Я, його формування в студентські роки, у всьому розмаїтті соціальних проявів безпосередньо пов'язаний насамперед емоційно-оцінної складовою свідомості особистості, а відтак сформованою самооцінкою, і як результат з поведінковою, регуляторною стороною Я-концепції.

Наступним важливим моментом в характеристиці зазначеної вище детермінанти є зміна підстав для оцінки самого себе, свого «Я». Зазначимо, що цей психологічний механізм можна охарактеризувати як розумову дію особистості «ззовні в середину» у власній свідомості. Тим самим, набуваючи якісно інших характеристик, власні уявлення про себе можуть досить сильно відрізнятись від їх оцінок іншими людьми. Тобто, перехід від власних самооцінок до загальної цілісної характеристики себе створює умови для формування у студентській молоді в справжньому сенсі слова власного ставлення до себе, досить автономного від ставлення і оцінок оточуючих. І навіть від наслідків власних успіхів і невдач, різного роду ситуативних впливів тощо. Важливо відзначити, що оцінка окремих якостей особистості за цих умов відграє у такому власному ставленні до себе підпорядковану роль, а провідним виявляється деяке загальне, цілісне «прийняття себе», головне сформована самоповага. Саме останнє визначає рівень сформованості громадянської позиції студента, його соціальної активності як патріота незалежної держави.

Для визначення сутності наступної детермінанти формування соціальної активності студентів – майбутніх біологів у вищих навчальних закладах є врахування сучасних тенденцій та пріоритетів загальноєвропейської освіти, що, в свою чергу, має сприяти засвоєнню підростаючим поколінням знань про спільну європейську культурну спадщину та формувати практичні уміння й необхідні компетентності для проживання в європейському співтоваристві, на основі засвоєння політико-правових і соціально-економічних знань, формування в дитини демократичної культури, здатностей до комунікації та захисту своїх прав.

У такому контексті складовими цієї детермінанти є:

- відображення в оновленому змісті освіти й виховання студентської молоді національного та загальноєвропейського соціокультурного і знаннєвого компонентів з урахуванням тенденції розвитку європейського та світового освітнього середовища. Для практичної реалізації стратегічного курсу орієнтації вищої освіти України на європейську інтеграцію необхідним є поширення в суспільстві просвітницької діяльності, спрямованої, насамперед, на взаємодію загальноосвітньої школи, позашкільного й вищого навчального закладу, сім'ї та громадськості у розв'язанні актуальних питань освіти і виховання зростаючої особистості створення освітніх проектів і державних програм удосконалення системи вищої освіти, розроблення й запровадження навчального змісту інтегрованих курсів, «Європейських студій», вивчення яких має підготувати молоде покоління до повноцінного існування в європейському просторі [1, с. 6-10; 9].

- інтегрування європейської тематики до навчального змісту наукового й програмно-методичного забезпечення вищої освіти, що у свою чергу має забезпечити формування особистісних та соціальних системних знань, комплексу життєво важливих умінь і навичок для активної життєдіяльності в сучасному європейському співтоваристві, в якому нині культивується відчуття європейської культури, зближення та створення спільного європейського дому як єдиної історико-соціальної, економічної, культурної, екологічної системи. Відтак, одним з важливих завдань вітчизняної вищої освіти стає формування в свідомості молодого покоління чітких уявлень про спільну європейську належність, розвиток почуття відповідальності за спільне майбутнє, відчуття європейського громадянства;

- формування активного життєвого самовизначення зростаючої особистості, її здатностей до побудови власної життєвої траєкторії розвитку й становлення як громадянина за рахунок трансляції основних ідей та цінностей європейського суспільства як необхідного елемента європейської інтеграції; озброєння викладачів вищих навчальних закладів технологією для розвитку в особистості ціннісних орієнтацій та вмінь, необхідних для життєдіяльності в сучасному європейському співтоваристві; широкого впровадження нових інтерактивних форм і методів навчання, сучасних інформаційних та комунікаційних технологій;

- формування активної життєвої позиції зростаючої особистості як громадянина України в поєднанні з розумінням європейської приналежності, за рахунок: залучення позашкільних навчальних

закладів до участі в діючих міжнародних освітніх програмах Європейського Союзу та Ради Європи; організації позааудиторної навчально-виховної роботи зі студентською молоддю для створення атмосфери, що сприятиме розвитку громадянської позиції, усвідомлення власної причетності до європейських цінностей та європейського громадянства шляхом участі у всеукраїнських та міжнародних навчально-виховних програмах, роботі студентських клубів, молодіжних громадських організацій; розробці серії ігрових імітаційних проектів, які забезпечували б формування власного погляду студентської молоді на шляху майбутньої інтеграції України в Європу; розробки проектів діяльності вищих навчальних закладів з розвитку різних форм самоврядування з метою залучення студентської молоді до вирішення реальних життєво важливих для них проблем і набуття навичок ведення демократичної дискусії та дій у правовому просторі сучасної держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного аналізу визначено напрями подальших досліджень, а саме: розробку теоретичних і методичних засад самостійного формування соціальних компетентностей студентської молоді у вищих навчальних закладах, що дасть змогу об'єднати змістові модулі, зв'язки між ними в єдину складну систему і забезпечити досягнення головної мети – формування соціальної активності майбутніх фахівців у вищих педагогічних навчальних закладах. Подальших досліджень вимагають проблеми наукового обґрунтування, розробки й експериментальної перевірки ефективних напрямів формування специфічних механізмів соціального становлення майбутніх фахівців різних галузей професійної підготовки, питання науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів з формування соціально активної особистості, громадянина, патріота України.

Література

1. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Освіта України.– 2004.– № 94.– С. 6-10.
2. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : 19.00.00 / Ірина Сергіївна Булах; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – 2004. – 35 с.
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія / І. С. Булах. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
4. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения /М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 63 – 72.
5. Victor E. Frankl. Man's Search for Meaning / Victor Frankl. – Washington Square Press. – 1985. – P. 327.
6. Обуховский К. Психология влечений человека / К. Обуховский : Пер. с польск. – М.: «Прогресс», 1972. – С. 197.
7. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с .
8. Зейгарник Б. В. Очерки по психологии аномального развития личности / Б. В. Зейгарник, Б. С. Братусь. – М.: МГУ, 1980. – 54 с.
9. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті. – К.: Шкільний світ, 2001. – 24 с.